

BUDA ATTILA – MAJOR ÁGNES

A Babits-versek kritikai kiadásának átalakulása, avagy a kéziratos hagyaték változásának következményei

Újkori szerzők munkáinak eddigi, teljességre törekvő megjelentetése azzal az általános tapasztalattal jár(hat), hogy egy-egy jelentős, lezárt, esztétikailag-gondolatilag kiemelkedő, hatásában önmagán túlmutató, műfajilag szerteágazó, terjedelmében számottevő, recepciójában és értelmezésében pedig gazdag szépirodalmi életműnek a megjelentetése a munka előtt és közben felmerülő szakmai elvárások, olvasói igények vagy új és új kéziratok előkerülése következtében hosszabb időre, nemritkán több évtizedre is kiterjed. Persze minden befejezettség és lezártág egyébként is csak időleges lehet, de a körütekintő kiadásnak még más következménye is várható. Egyfelől ugyanis egy saját korának elméleti és gyakorlati színvonalán álló szövegközlést és kommentárjait autentikus újdonságként legfeljebb néhány generáció forgathat haszonnal, másfelől a textológiai, filológiai, hermeneutikai megközelítés változása, más kiadások tapasztalatai és mintái, esetleg az újabban előkerülő kéziratok kivált(hat)-ják egy az előzőtől különböző szemléletű kiadás igényét, noha az idő múlása miatt még a megkezdett munka sem fejeződött be. Szemléletes példa erre a magyar irodalomban Kazinczy Ferenc műveinek kiadása, legfőképp a levelezés, amelyet Váczy János kezdett el 1890-ben, de még 2013-ban is két kötettel bővült a sorozat, amelyek közlési és apparátusbeli változtatásokat érvényesítenek; nem beszélve az elektronikus kritikai kiadás számtalan újdonságáról.¹ Az egykori első kötet és az új, prózai munkák sajtó alá rendezési elvei közötti eltérések világosan mutatják a változó megközelítési szempontokat. A több évtizedre nyúló időszakok alatt vannak sűrűbb és ritkább évek, ami a megjelent köteteket illeti, a kiadás elhúzódtását befolyásol(hat)ják az éppen érvényes szövegközlési és kommentálási kánonok elbizonytalanodásai, az újak kialakulatlanságai, az emberi tényező(k) minősége, a pénzügyi kondíciók, talán még az olvasóközönség érdeklődése is. Ezeknek a hosszan elhúzódó kiadásoknak a kötetei ezért nemcsak az életmű éppen ismert tartalmában, de annak feldolgozásában

¹ *Kazinczy Ferenc összes művei. Elektronikus kritikai kiadás* = http://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/index.php

is többféle felfogást képvisel(het)nek, részben a módszerek változása, a forrásanyag egyre részletesebb megismerése, a szerkesztők, sajtó alá rendezők egy tárgyra irányuló, de mégis a részletekben eltérő megközelítése, részben a közlés(ek) és feldolgozás(ok) textológiai-filológiai elveinek változása következtében.

* * *

2018 elején, 2017-es dátummal, nagyjából három évtizedes előkészítő munka eredményeképpen megjelent Babits Mihály versei kritikai kiadásának első kötete, benne az 1890 és 1905 között keletkezett versekkel. A kötet a hagyományos, történeti-kritikai kiadások felépítését követi: a szerkesztők által az alapszöveg segítségével megállapított szövegközlést (főszöveget) apparátussal látták el, amely a kéziratokkal, a nyomtatott megjelenésekkel, a (szerzői és szerkesztői) változatokkal, a keletkezéstörténetekkel kapcsolatos adatokat, ismereteket tartalmazza, illetve az egyes verseket tárgyi-nyelvi jegyzetekkel, kommentárokkal látja el. Főszöveggént a szerző által autorizált, a sajtó alá rendezők által véglegesnek kiválasztott, az alapszövegből (szükség esetén) emendálással előállított ultima editio olvasható, s az időben ezt megelőző összes kézirat és nyomtatott megjelenés szövege erre vetítve, az eltéréseket táblázatos formában közölve szerepel. A szövegtéréseket tartalmazó táblázatokban, amelyek hosszú versek esetében több oldalra terjednek, a főszövegtől eltérő változatok olvashatók, ezekhez vannak hozzárendelve a megjelenési helyek. A kötet a befejezettség, a szerző akarata felől tekinti az életművet – ami azt is jelenti, hogy nem hagy lehetőséget az olvasónak arra, hogy maga hozzon döntéseket olvasás közben –, ehhez legfőbb kézirat forrásként a megerősítést az *Angyalos könyv* első két füzetének tisztázatai adják. Az egész kötet struktúrája azonban a végleges lezárttság szerkesztői igénye mellett is kettős tulajdonságú: több, mintha csak a szövegekre koncentráló editio minor lenne, de kevesebb, mint a recepciótörténetet is magába foglaló editio maior. A kizárólag az ultima manusra épülő szövegközlés módszere, valamint az ennek megfelelő, statikus apparátus egyenesnek és egyirányúnak tekinti a kézirattól az első megjelenésen át az utolsóig tartó utat. A kötet legnagyobb hiányossága, hogy nem szünteti meg a kéziratokhoz, a nyomtatott megjelenésekhez való visszatérés igényét.

Babits Mihály kézirat hagyatéka azonban az *Angyalos könyv* lezárása (1910 első félév) után megváltozik. Pontosabban már a harmadik füzetben megszűnik az előző kettő verseinek szerkesztettsége és szövegszerű véglegesítése – erről, korábbi kutatásai alapján a versek első kötetének bevezetőjében Kelevéz Ágnes számol be részletesen.² Budapestre kerülése után, bár a pályáját kísérő, nagyobb, összetartozó kézirat-együtteseket, főként későbbi köteteinek anyagát továbbra is megőrizte hagyatéka, de ezek mellett – főként Török Sophie archiváló tevékenységének köszönhetően – számtalan egyedi kézirat is rendelkezésre áll, olyanok, amelyek végleges alakjukban megjelentek, köteteibe bekerültek, s olyanok is, amelyek haláláig közöletlenül meg-

² KELEVÉZ Ágnes, *A Babits-versek kritikai kiadásának sorozata elé = Babits Mihály összes versei, 1890–1905, a versek szövegét sajtó alá rend.* SOMOGYI Ágnes, keletkezéstörténet, magyarázatok HAFNER Zoltán, *Argumentum*–MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, [Budapest, 2017], 15, 18–19. (Babits Mihály összes versei, kritikai kiadás 1.)

maradtak verscsírának, véglegesítés nélküli verskezdeménynek. Az 1910-es évek elejétől fennmaradt kéziratok között tehát vegyesen találhatók nem véglegesített szövegek és tisztázatok, másképp tekintve: töredékek, fogalmazványok és befejezett nyomdai kéziratok. Nagy részük datálatlan, ami külön nehézség elé állítja a sajtó alá rendezőket, amint az is, hogy néha még azt is nehéz eldönteni, verses vagy prózai műben folytatódott volna-e egy-egy töredék. A kéziratokat kiegészítik a nyomtatott megjelenések, melyek napilapokban, folyóiratokban, válogatásokban (antológiákban), önálló kötetekben láttak napvilágot. Ez a minőségi és mennyiségi változás pedig töprenésre ad okot szerző és kézírata, szerző és művének nyomtatott megjelenése, illetve életmű és sajtó alá rendezése összefüggéseiben.

A Babits-hagyaték mennyiségi és minőségi változása az első kötetben még adekváтан megjelenített befejezettséget nemcsak a szövegekben, de a módszerben is kérdésessé teszi, pontosabban a változáshoz jobban alkalmazkodó módszert igényel, a statikusról a folyamatosra, a befejezetről az oda vivő útra koncentrált. Ez egyben azt is jelenti, ahogy az életmű egészét tekintve más összetételű a kéziratállomány más-más életszakaszban, úgy a kritikai kiadás egész/teljes sorozatában is más és más szemléletű kötetek sajtó alá rendezésére van/lehet szükség – feltéve, hogy a sajtó alá rendezők nem a saját, homogenizáló szemléletükből, hanem a kéziratokból indulnak ki.

Az első kötet sajtó alá rendezésének tapasztalatai több kérdést felvetnek, amelyek kiindulópontjai lehetnek az új körülményeknek megfelelni kívánó szövegkiadásnak:

(1) Minden kritikai kiadásnak, alkalmazott módszerétől függetlenül két fontos feladata van – a) a rendelkezésre álló összes kézirat összegyűjtése, egybevetése, szövegkritikája; b) a kéziratokra és a nyomtatott kiadásokra épülő, „megbízható” szöveg előállítása. Mivel a megértés, az értelmezés csak ilyen, „megbízható” szövegeken alapulhat, a recensio/collatio és az interpretatio – jelezve, hogy a középkori, újkori és modern kiadások elvei, céljai azonosak, a módszerek lehetnek csupán különbözők – elválaszthatatlan egymástól, egymásra épül, de nem áll egymással hierarchikus viszonyban. Hogy ez a „megbízhatóság” előálljon, két feltételnek kell teljesülnie – aa) a kiadás lehetőleg kövesse a szerző utolsó, kikövetkeztethető akaratát; bb) adjon a mindenkori jelen, az elkészülés pillanatában feltételezhető olvasók kezébe a kor szakmai színvonalán álló, egyértelmű és pontos szövegkiadást.

(2) E feltételek felvetnek néhány kérdést:

– először is fokozott óvatosságot kíván az a kérdés, hogy vajon egy kézírás – íráshasonlóság – önmagában azonosít-e, egyértelművé tesz-e egy kéziratot. Hiszen például Steinfeld Nándor, Ady Lajos és Csinszka is képes volt Ady kézírását utánozni, nevében leveleket írni, s Komjáthy Aladár is tudta Babits (és Ady) kézírását szinte megtévesztésig utánozni. A harmadik kötetben is találhatók olyan kéziratok, amelyek már a kéziratkatalógus szerint is az ő írásában olvashatók, és olyanok, amelyekről a sajtó alá rendezői munka során derült ki, hogy nem Babits, hanem Komjáthy írta őket. (*Nyári idill* = OSZK Fond III/1728/17, *Pargoletta* = OSZK Fond III/1728/15b, további példák a kéziratkatalógus bevezetőjében olvashatók.) Kérdés, hogy amennyiben szövegváltozatokat tartalmaznak, milyen minősítést kaphat a kézirat.

Babits diktálta úgy? Komjáthy tévesztett másolás közben? Itt kell megjegyezni, hogy kb. harminc éve felbukkant az antikváriumi forgalomban a *Recitativ* egy példánya, amely bejegyzése szerint Rédey Tivadaré volt. Ebben az egyedi kötésű példányban néhány helyen nyomdahiba (betűhiány) látható, a hiányzó betűket ceruzairással beírta valaki. Csakhogy például az *Ady Endrének* című vers esetében a kézírások kiegészítése eltér az összes többi, nem nyomdahibás példány szövegétől. Kitől származhat, kinek a sugalmazására a kiegészítés? Mivel Rédey Tivadar Babits gyerekkori barátja volt – a két fiú anyja egymás barátnője volt –, s a bibliofil kötés az első kiadást kiemeli az átlagos példányok közül, lehetséges, hogy a javításokhoz a szerzőnek is volt köze, amit a szövegközlésekben figyelembe kell venni.

– a szerzői szándék sok esetben önmagában is kérdéses. Kelevéz Ágnes sok példával mutatott rá Babits tévedő emlékezetére, illetve következtelen korrektúrajavításaira.³ Ebből következik többet között: vajon a szerző akarata munkájának befejezettségére vonatkozóan mindig kideríthető-e? Vagy azt 1941 után tulajdonképpen a sajtó alá rendező „kreálja meg”? De mi történik, ha a kéziratok között egymásnak ellentmondó vagy egymással párhuzamos (eltérő) szövegű tisztázatok, illetve (csak) véglegesítés nélküli szövegváltozatokat tartalmazó fogalmazványok találhatók, vagy a nyomtatott változatok is egymás tartalmi variációi? Ilyen esetekben akár az egyik kézirat tisztázatot, akár a másik kézirat tisztázatot, akár az egyik nyomtatott változatot, akár a másikat közli a sajtó alá rendező – minden esetben csorbul a feltételezhető szerzői akarat. Melyik tekinthető közülük alapszövegnek, illetve főszövegnek? Kéziratfogalmazványok esetében, ha nem született később belőlük vers, felvetődik az is, ha formailag meg is felelnek a tisztázat kritériumainak – kevés vagy hiányzó javítások –, vajon tartalmilag is befejezettek-e? 1933-ban Kardos Albert kritikájára válaszolva azt felelte, joga van úgy írni, ahogy hallja – de vajon halála után hallja-e más azt, amit ő hallott?⁴ S van példa életművében arra – ezt mutatja például az *Ady Endrének* című vers –, hogy maga is két különböző szövegű változatot autorizált, bár az eltérések nem jelentősek, de mégiscsak jelen vannak.

– a szerzői szándék tiszteletben tartása természetes igény, de vajon az erre vonatkozó szövegűségnek mi a mértéke: szélsőségesen a hasonmás kiadás, valamint a teljes nyelvi aktualizálás között milyen pozícióban lehet elképzelni úgy, hogy megfeleljen az előbb említett – aa), bb) – két kívánalomnak? Érdemes végiggondolni, hogy a nyomtatott változatok és maga az ultima editio is mennyiben származik magától a szerzőtől, és mennyiben alakítottak azon – Babits többször hangoztattott, saját szövegének kézirat szerinti közléséhez ragaszkodása ellenére – a kiadó, a nyomda munkatársai. A központozások ellentmondásai, az ékezesek változásai akár egy-egy versen vagy egy-egy kötet időhatárán belül mindenesetre azt a következtetést engedik meg, hogy közlési kívánságai mellett voltak olyan (helyesírási) kérdések, melyek számára érdektelenek vagy semlegesek voltak, azon túl, hogy általában, de nem következtetesen az első nyomtatott kiadás formai megoldásaihoz ragaszkodott.

³ KELEVÉZ Ágnes, *Babits tévedő emlékezete*, = Uő., *A keletkező szöveg esztétikája. Genetikai közelítés Babits költészetéhez*, Argumentum, [Budapest], 1998, 103–11.

⁴ BABITS Mihály, *Az író és a helyesírás* = Magyar Nyelvőr 1933/3–4., 59–61.

Bár a végeredmény szempontjából lényegtelen, hogy mellette még kik alakítottak esetleg az említett esetekben, annyiban azonban mégsem, hogy a nyomtatott szöveg mennyire tükrözi a szerzői szándékot. Meg kell jegyezni, hogy helyesírásában nem is a hibáknak minősülő helyek, hanem a következetlenségek a leginkább szemet szűrőak.

– folytatva az előző pontot: az eddigi népszerűsítő kiadások központi kérdése volt, hogyan kezeljék azokat a helyesírási hibáknak nevezhető szöveghelyeket, amelyeknek nincs verstani indokoltságuk, csupán Babits sajátos felfogását és/vagy hanyagságát, nagyvonalúságát, a korábbi, akár hibás helyhez való ragaszkodását, valamint a sajtóhibákat tükrözik. Az eddigi, 1957 utáni népszerűsítő kiadások abból a megfontolásból, hogy Babits akaratát kövessék, az ultima editio szövegét tartották szem előtt, de mind Rozgonyi Iván, mind Belia György javított is ezeken a szövegeken, ám a következetességet mindketten áthárították a majdani kritikai kiadásra. És valóban, a történeti-kritikai kiadások egyik fontos elve, hogy a lehető legnagyobb pontossággal fel kell deríteni a szerző utolsó szövegközlési akaratát – természetesen meghagyva a javítási lehetőséget a sajtó alá rendezőnek is, például a nyilvánvaló tartalmi vagy formai következményekkel járó nyomdahibák esetében. Egy ilyen, történeti-kritikai kiadásra tesz kísérletet az első kötet. Csakhogy mi a teendő akkor, ha egy szerző utolsó változatában olyan sok, bár kis helyesírási hiba található, hogy az a mindenkori olvasó szemszögéből értelmezhetetlenné válik, mert elbizonytalanít? Mi a határ a szerzői akarat (hanyagság) tiszteletben tartása és az olvasó/kutató korszerű szöveggel való ellátása között?

– nem kérdéses hát, hogy a sajtó alá rendezőnek – hiszen ez kötelessége és felelőssége is – „bele kell nyúlnia” a fennmaradt kézirat és nyomtatott változatok szövegébe, de – hiszen sok esetben más támpontot nem lehet találni – vajon a „megbízható” szöveg előállításához mennyire hagyatkozhat saját megérzéseire? A szövegek összehasonlítása, az eltérések regisztrálása, az alapszöveg kiválasztása, a főszöveg megállapítása közben a „szerzői szándék” és a „modern szövegkiadás” mennyiben kerülhet szembe egymással, és ha igen, milyen módon lehet(ne) megszüntetni azt?

– furcsának tűnhet, de – mivel lassan nyolc évtizede lesz, hogy Babits Mihály életműve lezárult – felvetődhet, hogy a pillanatnyilag érvényben lévő, akadémiai helyesírás vajon minden Babits életében általános nyelvi fordulat visszaadására alkalmas-e. Arról van szó, hogy maga a helyesírási keretrendszer is többször változott az életmű kezdete – amelynek bizonyos szokásai Babits helyesírásában továbböröklődtek – óta, emellett pedig a nyelvszokás is, ami hatással van a szabályzásra. És ahogy egy barokk kori kézirat szöveg központosítására, ékezésére, magán- és mássalhangzóinak írására stb. nem alkalmazható teljesen a mai helyesírás – hacsak nem teljes átírással készül az új közlés –, úgy érdemes elgondolkodni azon, hogy míg a sajtó alá rendező által alkalmazni kívánt szabályzat dinamikus, maga a szövegállomány, amire vonatkozna, lezárt, statikus egész.

Az 1911 és 1915 közötti verseket tartalmazó kötet kéziratossága és nyomtatott forrásainak számbavétele után a következő megállapításokat lehet tenni:

A teljes versszám a még néhány bizonytalan datálásút figyelmen kívül hagyva: 108. Ebből a kézirattal rendelkezők száma: 86, de vannak olyan versek, amelyekhez két-három kézirat is tartozik, s ezek között fogalmazványok és tisztázatok is találhatóak, nem egyszer variáns vagy nem véglegesített szöveggel. Tisztázat: 15, fogalmazvány: 37, töredék: 50. Utóbbiak között vannak önállóak (továbbírás nélküliek) és befejezett versek töredékei is. Csak nyomtatott forrásokkal rendelkező vers: 22. A 108 versből Babits életében nem jelent meg: 53. A kötet anyagának szám szerint tehát a *fele első közlés* – igaz, ezek egy része a múlt század hetvenes éveitől Gál István és Melczer Tibor közlésében megjelent már,⁵ de nem kritikai jelleggel, szövegközlésük, datálásuk nem mindig pontos, a töredékek jelentős száma pedig csupán ebben s a további kötetekben olvasható majd először.

A kéziratanyag minőségi és mennyiségi változása mellett, mind a kéziratossága, mind a nyomtatott források között előfordul, hogy a tisztázatok vagy az utánközlések szövegei – kisebb-nagyobb mértékben – eltérnek egymástól, vagyis párhuzamos szövegvariánsok követik egymást. Ez az eltérés legtöbbször helyesírási jellegű, de többször tartalmi is: más szavak, más kifejezések, más sorok olvashatóak a különböző időben keletkezett vagy megjelent szövegekben. A fogalmazványoknak, valamint a töredékeknek eleve a szerzői véglegesítés hiánya a legfőbb jellemzőjük, de a tisztázatok között is előfordul, hogy Babits a párhuzamosan lejegyzett szavak közül nem választott, mindkettőt vagy mindháromat egyenértékűként a kéziratban hagyta. Ezek a bizonytalanságok kérdésessé teszik, hogy melyik változatot lehet egyértelműen **alapszövegnek** (és ebből következően **főszövegnek**) tekinteni, ami nem a sajtó alá rendezők döntésképtelensége, hanem ellenkezőleg, annak elismerése, hogy egy-egy vers a szerző szándékát figyelembe véve is, eltérő szöveggel létezhet – még ha ezek az eltérések nem hosszú oldalakra menőek is. Ezek a jelenségek kérdésessé teszik azt az első kötetben még lehetséges és követhető elvet, hogy a sajtó alá rendezők egyetlen, véglegesnek gondolható változatot válasszanak ki, amely egyfelől magában foglalja a szerzőnek a közléssel kapcsolatos legutolsó elképzelését, másfelől teljesíti a modern kritikai kiadások legfontosabb feltételét, a kor színvonalán álló szövegközlést.

Mint látható tehát az első kötet szövegeitől eltérően a kéziratossága a befejezettségéből a köztes szövegállapot felé mozdul el, a fogalmazványok és a töredékek nagy száma következtében nem lehet oly mértékben egy végleges változat egyedüli közlésére és annak kizárólagos szövegkritikájára építeni, mint az előző évek versei esetében, sőt a sajtó alá rendezőknek fel kell vállalniuk, hogy a kötet felét kitevő – igaz, nem terjedelmes, de mégiscsak most először nyomtatásban megjelenő verseknek – az **alapszövegét** (és ebből következően a **főszövegét** is) nekik kell megállapítaniuk, s nem hagyatkozhatnak a(z) egyébként is sokszor kétségekkel járó) korábbi nyomtatott

⁵ BABITS Mihály, *Aki a kékes égbe néz. Kötetektől kimaradt versek és töredékek, vál., szöveggond, utószó, jegyz.* MELCZER Tibor, Magvető, Budapest, [1985], 133 [1]; GÁL István, *Babits Mihály. Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek*, összeáll. GÁL Ágnes – GÁL Julianna, [Argumentum–Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2003], 913.

megjelenésekben mintegy szöveg hagyományként mindig újraközölt és tetten érhető „szerzői szándékra” – mert ilyenek nincsenek, helyesebben bizonytalanok és következetlenek. De nemcsak e két szövegstandard megkonstruálása vár rájuk, hanem végig kell gondolni, újra kell értelmezni a megváltozott körülmények alapján az alapszöveg és főszöveg fogalmát, tartalmát is.

A variánsok jelentős részét persze – ahogy már volt róla szó – a helyesírási jellegű eltérések teszik ki. Ezek egy része hanyagság, finomabban mondva költői szabadság – például a központosítás igen nagyvonalú, inkább a személyes meggyőződésen, mint a Babits idejében érvényben volt szabályzat ismeretén alapuló alkalmazása, bár meg kell jegyezni, hogy az akadémiai helyesírás Babits életében maga is nagyvonalú volt –, más része azonban következetesen meghagyott hiba, ami az első megjelenéstől az utolsó kiadásig tapasztalható. Hogy ezek legtöbbször a szerző akaratából maradtak hibásak, azt az antológiák mutatják, amelyek szerkesztői nem követték az addig és aztán is érvényes szerzői szándékot; valamint Babitsnak azok a kritikái, amelyekben számon kérte például Szabó Lőrinctől, hogy későbbi kiadásban korábbi verseit miért írta át. Ezeket a központosítási, ékezési, mássalhangzó-hosszítási és egybe-, illetve különírási sajátosságokat, mivel tartalmi vonatuk nincs, csak a szerzőnek a helyesírással szemben elfoglalt álláspontját mutatják, értelmetlen lenne párhuzamos szövegközléssel megjeleníteni, hiszen szinte minden nyomtatott kiadás tartalmaz a többivel azonos helyesírási jelenség mellett, azoktól eltérőeket is, ezért önálló közlésük rendkívüli módon növelné a terjedelmet anélkül, hogy ennek számottevő tudományos eredménye lenne.

Az alapvetően négy esetre – magánhangzók ékezése, mássalhangzók hosszítása vagy rövidítése, egybe- vagy különírás, központosítás – szűkíthető helyesírási jellegű eltérések mellett azonban tartalmilag eltérő szövegváltozatok is vannak, amelyek megvalósítják az *egy vers – egy vagy több eltérő szöveg* jelenséget.

Mindezek következtében a harmadik és a további kötetek szövegközlése megpróbálja a lehetetlent: (1) tiszteletben tartja a szerző utolsó autorizált szövegét, (2) emellett azonban megmutatja annak szakmailag alátámasztható, modern változatát is, (3) egyben tekintettel van a szövegalkulás folyamatára a befejezettséget a folyamatosság bemutatásával felcserélve. Ezt azzal éri el, hogy *az első fennmaradt fogalmazványtól/tisztázattól az 1937-es megjelenésig⁶ tartó időszakból kiemel két, a szövegalkulás szempontjából exponált szövegállapotot, amelyeket egymástól különböző, de egymással egyenértékű, a keletkezéstörténet két szélső pontján elhelyezkedő szövegváltozatnak tart, s egyben mindkettőt olyan alapszövegnek tekinti, amelyek keletkezése időben más és más. Az egyik szövegállapot a nyomdai tisztázat vagy a közvetlenül azt megelőző fázisnak tekinthető kézirat, a második pedig az ultima editio. Azaz a keletkezéstörténetet az editio princepsen túl meghosszabbítja és két részre bontja: (1) a vers gondolati vagy kézíratos csírájától a nyomdai tisztázatig, (2) az első közléstől a Babits életében*

⁶ *Babits Mihály összes versei 1902–1937*, Athenaeum, [Budapest, 1937], 491. (Babits Mihály összegyűjtött munkái I.)

megjelent utolsóig (1937), e két nyomtatott változat között vannak értelemszerűen az utánközlések. A két, önmagában egyenrangú keletkezési időszak végeredményei: (1) kéziratok közül az utolsó tisztázat, vagy ha ilyen nincs, akkor az utolsó fogalmazvány, vagy a töredék kézírata (alapszöveg₁ → főszöveg₁), (2) a Babits életében utolsó megjelenés (alapszöveg₂ → főszöveg₂). Mellettük pedig az ezeken alapuló két olvasói szöveg is megjelenik, a közlés technikájáról a következőkben lesz szó. Vagyis a harmadik kötetből kezdve a szövegközlés egyfelől a két, különböző időben keletkezett főszövegből, valamint a két, a kötet sajtó alá rendezése közben létrejött olvasói szövegből tevődik össze.

Meg kell jegyezni még, tekintettel más 20. századi életművek kiadására, hogy nemegyszer a nyomtatott közlések sorozatában az ultima editióval azonos fontosságú lehet az első megjelenés is, az editio princeps, amely legtöbbször valamelyik napilap vagy folyóirat oldalain olvasható. Ehhez képest ugyanis az utánközlésekben, illetve egy kiemelt kiadásban és/vagy az ultima editióban a szöveg annyira módosulhat, változhat – elég például Szabó Lőrinc vagy Füst Milán átírt verseire gondolni –,⁷ hogy a későbbi, végleges mű az első megjelenéshez viszonyítva önálló alkotásnak tűnhet, s úgy is kell kezelni, amennyiben a kiadás a szövegalkulásra, és nem a befejezettségre van tekintettel. Vagyis például az említett életművek esetében három alapszöveggel – kézirat, első megjelenés, utolsó megjelenés –, illetve ezeknek megfelelően három főszöveggel (valamint kiadási elvtől függően három olvasói szöveggel) kell/lehet számolni: (1) a vers gondolati vagy kézíratos csírájától a nyomdai tisztázatig, (2) a korrek-túrafordulóktól az első nyomtatott megjelenésig, (3) az első utánkiadástól a szerző életében megvalósult utolsó megjelenésig. Ezek a változatok, ahogy a kéziratok és a nyomtatott közlések mutatják, három szövegvalóságot hoznak létre, időben egymást követve, de a szövegeket illetően egymással párhuzamosan. A három, önmagában egyenrangú keletkezési időszak végeredményei: (1) kéziratok közül az utolsó tisztázat, vagy ha ilyen nincs, akkor az utolsó fogalmazvány, vagy a töredék kézírata (alapszöveg₁), (2) az első megjelenés (alapszöveg₂), (3) a Szabó Lőrinc/Füst Milán/mások életében utolsó megjelenés (alapszöveg₃). A három alapszöveg természetesen három főszöveget eredményez. A rendelkezésre álló forrásanyagból egyaránt lehet történeti-kritikai kiadást sajtó alá rendezni, egyetlen főszöveg kiválasztásával, s a többi erre vonatkoztatott szövegkritikájával, illetve készülhet a szövegalkulást az eredeti források teljes bemutatásával, azokat olvasói szöveggel kiegészített, genetikus szemléletű kiadás is.

Azonban a Babits-hagyaték 1910 utáni kézíratait tekintve, a kritikai kiadás harmadik és azt követő köteteiben is elő fog fordulni, hogy nem csak az említett két – nyomdai tisztázat, ultima editio –, hanem három alapszöveggel kell számolni. Néhány vers esetében ugyanis előfordul, hogy a nyomdai tisztázat előtt önálló szövegértékű fogalmazvány maradt fenn, sőt maguk a tisztázatok is különböző időben készültek, ráadásul szövegvariánsokat tartalmaznak, amelyek a nyomtatott kiadásokban megjelennek; vagyis egyiknek az egyik, másiknak a másik tisztázat volt a közlési

⁷ Szabó Lőrinc 1943-as gyűjteményes kötetében írta át első négy kötetének verseit, Füst Milán folyamatos átírásai még árnyaltabb textológiai megközelítést igényelnek.

alapja. Ez fordul elő például az *Ady Endrének* című versben. A tartalmi jellegű szerzői változtatások pedig egy másik szövegállapotot hoznak létre, amit részben a szövegközlésben, részben a szövegalakulás folyamatának összefoglalásában be kell mutatni. Amennyiben tehát van önálló szövegű fogalmazvány, mellette pedig tisztázat, akkor három párhuzamos szövegközlés olvasható.

De van egy másik eset is, ami szintén eltérés a nyomdai tisztázat–ultima manus kettős szövegközléstől. Azok a versek, verstördedékek ugyanis, amelyek Babits életében kéziratban maradtak, szakmai kritériumok alapján a kritikai kiadás kötetében jelennek meg először – a kikövetkeztethető szerzői szándékot rekonstruálva, s ebből az olvasói szöveget létrehozva –, függetlenül attól, hogy 1941 után megjelentek-e nyomtatásban vagy sem. Ezekben az esetekben az átírt kéziratból (alapszöveg → főszöveg) és a vele párhuzamos olvasói szövegből áll a szövegközlés. Erre példa a [Nem bűnös ki szive szerint] első sorral keletkezett, Babits életében kiadatlanul maradt vers.

Vagyis az első két kötet szövegközlési gyakorlatával összehasonlítva – amelyek egy-két kivételtől eltekintve alapszöveggént a Babits életében utoljára megjelent kiadást, az ultima editiót tekintik legfontosabb forrásnak, s abból állítják elő a főszöveget, azt közlik és arra vonatkoztatva adják meg a szöveggörítést – a harmadik kötetből kezdve lényeges változtatásra van szükség. Bár az ultima editio fontossága nem kérdőjeleződik meg, belép azonban mellé minden egyes vers esetében a kézirat vagy az első nyomtatott közlés szövege. Lényeges eltérés azonban, hogy a kritikai kiadás a harmadik kötetből kezdve több alapszöveggel, ebből következően több főszöveggel számol. Továbbá a főszöveg mellé, amit a szerzői szándék lenyomatának tart, illeszti az olvasói szöveget, amelyet a sajtó alá rendezők hoznak létre a főszövegből, s amely a már említett, „megbízható” szöveg, az, amit a népszerűsítő kiadások közölhetnek.

De a hangsúlyok áttevődését a befejezettségről a folyamatosságra nemcsak a eltérő keletkezésű szövegállapotok beemelése mutatja, hanem az alapszöveg, a főszöveg és az olvasói szöveg közötti dinamikus kapcsolat is. Az alapszöveg minden esetben maga a kézirat (fogalmazvány és/vagy tisztázat), illetve az ultima editio szövege. Ezt a kritikai kiadás átírva, betű- és szöveghűen közli, meghagyva az eredeti összes, szerzői nyelvi jelenségét, illetve hanyagságát – de javítva a nyilvánvaló elírásokat, helyesírási, toll- és sajtóhibákat,⁸ amelyek nem az akart szerzői szándék nyomai. A közölt főszövegek tehát különbséget tesznek szerzői/nyomdai tévedés, hiba, illetve szándékolt szerzői eltérés között. Önálló főszövege van a kéziratnak, valamint az ultima editiónak. A két – vagy néha egy, esetleg három, lásd fentebb – főszövegből pedig két (egy/három) olvasói szöveg áll elő. Utóbbi a főszöveg javításain túl magában foglalja a szerzői hanyagság és következtelenség javításait is, de megőrizz minden, a szerző szándékát, egyedi írásmódját feltételezhető szövegrészt.⁹

Végső következtetésben: a keletkezéstörténet nem zárul le az első nyomdai megjelenéssel, hanem meghosszabbodik egyfelől az ultima editióig – amely után a recepció-

⁸ Kiragadva a [Nem bűnös ki szive szerint] című vers hetedik versszakában olvasható „sikoj” alakot, tekintettel arra, hogy már az 1901-től érvényes akadémiai helyesírás szerint is ly-nal kellett írni.

⁹ Például az *Ady Endrének* című vers 17. sorában olvasható, a helyesírási szabályzat szerint hibás, de értelem-megkülönböztető szerepe miatt mégis megtartott „együtt egyek” kifejezést.

történet kezdődik –, másfelől a kritikai kiadás egyes köteteinek lezárásáig. Ennek megfelelően a főszövegek keletkezési dátuma a fogalmazvány/nyomdai tisztázat/utolsó megjelenés,¹⁰ az olvasói szövegeké pedig az adott kötet sajtó alá rendezésének befejezése.

Mindez pedig a sajtó alá rendező textológus-filológus szerepét is átértelmezi. Amíg egy történeti-kritikai kiadás sajtó alá rendezője elsősorban a pozitívizmus jól kimunkált, fontos és mellőzhetetlen kiadásokat létrehozó hagyományaiból meríthet, addig az eddigiekben részletezett kiadás szerkesztője e hagyomány mellé oda kell hogy állítsa a maga szöveggeneráló munkáját is, ami egyben kötelessége és felelőssége is arra nézve, hogy egy korban egyre távolabbivá váló szerző műveit, megőrizve azok eredeti szövegét, mellettük modern változatban is új és újabb generációk számára olvashatóvá tegye.

* * *

Az 1911 és 1915, illetve az 1916 és 1920 közötti versek gyakorlatában mindez a következőképpen valósul meg:

- (1) a kötet tipográfiai egysége nem az oldal, hanem az oldalpár,
- (2) a bal oldalon lévő páros oldalakon olvashatók a főszövegek, amelyek teljes egészében – amennyire a kéziratok ezt lehetővé teszik, a nyomtatott változatoknál nem okoz gondot – visszatükrözik a szerzői szándékot, a sajtó alá rendezők csupán a nyilvánvaló nyomdai hibákat, tévedéseket javítják,
- (3) a jobb oldalon lévő páratlan oldalakon található az olvasói szövegek, amelyeket a sajtó alá rendezők állítanak elő a (javított) alapszövegből; minden tartalmi jellegű nyelvi/helyesírási eltérés megtartásával a szerzői/közreműködői hibák, hiányok, eltérő szokások mai szabály szerinti javításával.

Szándékunk szerint ez az olvasói szöveg lehet a kötet megjelenése után a népszerűsítő kiadások alapja, a „megbízható” versszöveg, mert megőrizz minden tartalmi jellegű, a korabeli normával ütköző eltérést, ami a szerzőhöz köthető, ugyanakkor minden formai hibát kiküszöböl – ezáltal a megértést/interpretálást is biztosabb alapokra helyezheti.

Babits Mihály verseinek harmadik kötete tehát a klasszikus, történeti-kritikai, valamint a genetikus kiadások módszerét egyesíti: (1) nem a befejezettséget, hanem a folyamatosságot mutatja meg, (2) nem törekszik – nem is lenne értelme – az összes kézirat és nyomtatott változat közreadására, de (3) kiválaszt két exponált szövegállapotot, amelyeket egymással egyenrangúnak tekint; ez a választás azonban dinamikus, mert a rendelkezésre álló források tükrében több is és kevesebb is lehet ennél (4) fokozott figyelmet fordít az alapszöveg–főszöveg–olvasói szöveg összefüggéseire, valamint (5) az utánnomások pontos szövegváltozatainak megadásával azonnal átláthatóvá és követhetővé teszi az egyes versek szövegének változásait.

* * *

A fentiekben ismertetett szövegközlési elvet az első kötetben találhatónál bővebb apparátus egészíti ki. Ez részben a kéziratokkal, a megjelenésekkel kapcsolatos

¹⁰ A kéziratok eddigi vizsgálata azt mutatja, hogy sok esetben keletkezésükre nem lehet egyetlen időpontot megadni, legfeljebb csak -tól, -ig határok között.

ismereteket, valamint a szövegkritikát tartalmazza. Újdonság az első kötethez képest, hogy az utóbbi alapján összefoglalja a szövegalakulás irányát, jellemzőit az első és az utolsó ismert forrás között. A textológiai ismeretek mellett pedig keletkezés-, kiadás- és recepciótörténeti összefoglalót is ad. A két előbbi részben érintkezik egymással, ami a szövegek tartalmi vizsgálatát illeti, hiszen a keletkezéstörténet az ultima editióval zárul; a kiadástörténet az utánközlések megjelenésével kapcsolatos külső ismereteket összegzi. A recepciótörténet két részből áll: 1941-ig és 1941 után; mivel a Babits-recepció igen terjedelmes és tartalmilag vegyes, ezért célszerű először ezt a felosztást tenni. A recepció a nyomtatott változatban elsősorban az *életmű aktuális részére*, az egyes versek befogadására és értelmezésére koncentrál; tárgyának tekinti a legfontosabb filológiai jellegű közleményeket, valamint a releváns hermeneutikai tanulmányokat. Mindezek bevezetéseként azonban, mivel Babits Mihály életműve egymással is ellentétes, ideológiai, politikai vélemények keresztüztüzebe került, reflektál az 1911–1915 közötti évek ilyen jellegű körülményeire, valamint a kötetben olvasható versek későbbi, szintén politikai jellegű kritikájára is. Vagyis a kötetben olvasható recepciótörténet válogató, némiképp a sajtó alá rendezők ismereteit, elképzeléseit örökíti meg; a tervezett hálózati kiadás természetesen törekedhet a recepcióban a teljességre. Az apparátust a tárgyi-nyelvi jegyzetek zárják, a kéziratok átírását differenciált jelrendszer segíti.

* * *

A Babits-versek kritikai kiadásának első kötetétől eltérő szövegközlést és szövegkritikát összefoglalóan a következő oldalakon lévő két táblázat tartalmazza.

FORRÁSOK	SZÖVEGFÁZIS		A KÖZÖLT SZÖVEGEK SZERZŐSÉGE
	KÖZLÉS NÉLKÜL	KÖZÖLVE	
I.			
kézirat(ok) = autográf és/vagy autográf javítású fogalmazvány, töredék, nyomdai tisztázat, gépirat	alapszöveg₁	főszöveg , = az alapszöveg, változatlan átirata, a szerzői szándék őrzője, tollhiba esetén sajtó alá rendezői javítással	olvasói szöveg , = a főszöveg,-ben lévő szerzői javítások végrehajtása, vagy – ha ilyenek nincsenek – változatlan közlés
ultima editio	alapszöveg₂	főszöveg , = az alapszöveg, átirata, a szerzői szándék őrzője, nyomdahiba esetén sajtó alá rendezői javítással	olvasói szöveg , = a főszöveg, modernizált szöveg, az értelmi jellegű szerzői szövegektől megkülönböztetésével
II.			
kézirat = autográf, de szerzői véglegesítés nélkül, tehát nem tisztázat, hanem fogalmazvány vagy töredék	alapszöveg	főszöveg = az alapszöveg változatlan átirata, a szerzői szándék őrzője, tollhiba esetén sajtó alá rendezői javítással	olvasói szöveg = a főszövegben végrehajtott szerzői javítások – ha vannak –, illetve modernizált szöveg, az értelmi jellegű szerzői szövegektől megkülönböztetésével; az olvasói szöveg az első közlés
III.			
kézirat₁ = autográf, nyomdai tisztázat előtti, javított szövegváltozatot tartalmazó fogalmazvány	alapszöveg₁	főszöveg , = az alapszöveg, – fogalmazvány – változatlan átirata, a szerzői szándék őrzője, tollhiba esetén sajtó alá rendezői javítással	olvasói szöveg₁ = a főszöveg,-ben lévő szerzői javítások végrehajtása, tollhiba esetén sajtó alá rendezői javítással
kézirat₂ = autográf nyomdai tisztázat	alapszöveg₂	főszöveg , = az alapszöveg, – nyomdai tisztázat – változatlan átirata, a szerzői szándék őrzője, tollhiba esetén sajtó alá rendezői javítással	olvasói szöveg₂ , = a főszöveg,-ben lévő szerzői javítások végrehajtása, vagy ha ilyenek nincsenek, változatlan közlés; tollhiba esetén sajtó alá rendezői javítással
ultima editio	alapszöveg₃	főszöveg , = az alapszöveg, átirata, a szerzői szándék őrzője, nyomdahiba esetén sajtó alá rendezői javítással	olvasói szöveg₃ , = a főszöveg, modernizált szöveg, az értelmi jellegű szerzői szövegektől megkülönböztetésével

Hat szöveg-változat: három a szerzőtől, három a sajtó alá rendezőktől

Két szöveg-változat: egy a szerzőtől, egy a sajtó alá rendezőktől

FORRÁSOK	SZÖVEGFÁZIS		A KÖZÖLT SZÖVEGEK SZERZŐSÉGE
	KÖZLÉS NÉLKÜL	KÖZÖLVE	
IV.			
ultima editio	alapszöveg	főszöveg = az alapszöveg változatlan átirata, a szerzői szándék őrzője, nyomdahiba esetén sajtó alá rendezői javítással	Két szöveg-változat: egy a szerzőtől, egy a sajtó alá rendezőktől
		olvasói szöveg = a főszöveg modernizált szövege, az értelmi jellegű szerzői szövegeltérések megtartásával	
A SZÖVEGKRITIKA RÉSZEI			
	I.		
	a főszöveg₁ -ben a sajtó alá rendezők által végrehajtott javítások sorok szerint felsorolva		
	a főszöveg₂ -ben a sajtó alá rendezők által végrehajtott javítások sorok szerint felsorolva		
	az összes nyomtatott szövegnek az olvasói szöveg₂ -re vitített szövegeltérései sorok szerint felsorolva, az egyes kiadások időrendjében		
	II.		
	a főszöveg ben a sajtó alá rendezők által végrehajtott javítások sorok szerint felsorolva		
	III.		
	a főszöveg₁ -ben a sajtó alá rendezők által végrehajtott javítások sorok szerint felsorolva		
	a főszöveg₂ -ben a sajtó alá rendezők által végrehajtott javítások sorok szerint felsorolva		
	az összes nyomtatott szövegnek az olvasói szöveg₂ -re vitített szövegeltérései sorok szerint felsorolva, az egyes kiadások időrendjében		
	IV.		
	az összes nyomtatott szövegnek az olvasói szöveg re vitített szövegeltérései sorok szerint felsorolva, az egyes kiadások időrendjében		